

Politički procesi u Poljskoj u stavovima SKJ 1956-1970. godine¹

Četrnaest godina vladavine Władysława Gomułki (22. XI. 1956 – 18. XII. 1970) obilježeno je značajnim zbivanjima na unutarnjem planu te bitnim momentima na međunarodnom, koji su bili živo praćeni u Jugoslaviji. Promatrajući unutarnja zbivanja u kojima Poljska ujedinjena radnička partija (PURP) igra neosporno superiornu ulogu, jugoslavenski su diplomati i partijski djelatnici određivali svoju politiku prema Poljskoj u sklopu općeg stava prema Istočnom bloku. U članku se kroz ukazivanje na poglede na situaciju u PURP-u pokazuje kako su na poljsku stvarnost u godinama 1956-1970. gledali političari u Beogradu, u kakvoj su mjeri njihove ocjene bile točne i kakav je utjecaj u vezi s uvijek problematičnim odnosima između FNRJ/SFRJ i Istočnog bloka bio pridavan Poljskoj. Utemeljen je pretežno na neobjavljenoj arhivskoj građi sakupljenoj u Arhivu Jugoslavije, u manjoj mjeri na dokumentima pohranjenima u Diplomatskom arhivu Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije i Ruskom državnom arhivu najnovije povijesti te na relevantnoj literaturi.

Ključne riječi: komunizam, Poljska, partija, frakcije, antisemitizam, podjele, Władysław Gomułka, PURP, Jugoslavija

Uvod

Władysław Gomułka kao prvi sekretar Poljske ujedinjene radničke partije (PURP) od 1956. do 1970. imao je apsolutno odlučujuću ulogu u komunističkom režimu u Poljskoj. Bio je osuđen 1949. godine zbog „nacionalističko-revizionističkog skretanja“ te je nakon rehabilitacije 1956. doživljavao u društvu kao čovjek koji je dijelio sudbinu svoje

¹ Članak je nastao u projektu koji financira Nacionalni centar znanosti (Narodowe Centrum Nauki), u okviru projekta Miniatura-2, panel HS3, br. 405812, tema projekta: *Polityka kulturalna jako mechanizm działań podporządkowania w polityce ZSRR w latach 1955-1957/58. Przypadek Polski i Jugostawii.*

zemlje, osuđen zbog težnji da ostvari „poljski put u socijalizam“.² Njegov je dolazak na položaj prvoga sekretara PURP-a u jesen 1956. označio vrhunac promjena u okviru burnih zbivanja koja su obilježila društveno-politički život u Poljskoj tog vremena. Ta je godina bila prekretnica u pogledu napuštanja staljinističkog perioda prema „realnom socijalizmu“ te promjene oblika komunističkog režima, kao i zavisnosti Narodne Republike Poljske o SSSR-u.³ Ove su promjene postupno stizale u satelitske zemlje nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine.⁴ Gomułka je uživao puno veće povjerenje kod prvoga sekretara KPSS Nikite Hruščova, kao i kod njegova nasljednika Leonida Brežnjeva, koji je 1964. preuzeo vlast u SSSR-u. Gomułkin prethodnik Bolesław Bierut⁵ bio je potpuno podložan naredenjima koja su stizala iz Kremlja, dok je Edward Ochab⁶ bio u većoj mjeri vršitelj dužnosti u prijelaznom periodu između ožujka i listopada

- 2 Marcin Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001, 239, 246, 251-252, 261-262. Nakon izbora Gomułke u jeku općeg društvenog oživljavanja karakteristični elementi bili su antisovjetizam, antirusko raspoloženje te zahtjev za rasvjetljavanje sovjetskih zločina: ubojstva poljskih časnika u Katinskoj šumi, zaustavljanja Crvene armije na desnoj obali Visle tijekom Varšavskog ustanka u kolovozu 1944. kako bi Nijemci mogli ugušiti ustanak te represija iz razdoblja staljinizma.
- 3 Paweł Machcewicz, *Polski rok 1956*, Warszawa 1993, 15-18, 24-25, 28-29, 32-35. Početak 1956. godine obilježen je odlukama XX. kongresa KPSS-a te kritikom „kulta ličnosti i njegovih posljedica“ u tajnom referatu prvog sekretara KPSS Nikite Hruščova iz veljače 1956. godine. Nagla smrt dotadašnjeg prvog sekretara PURP-a Bolesława Bieruta u ožujku iste godine ubrzala je promjene u Poljskoj. Opća liberalizacija režima, puštanje na slobodu mnogih osuđenih u montiranim procesima te oživljavanje društva koje je javno zahtijevalo obračun sa zlodjelima počinjenima u prvoj dekadi nakon II. svjetskog rata svjedočili su o promjenama u zemlji. Jedan od najdramatičnijih primjera nezadovoljstva bio je *Poznański lipanj*, kada su 1956. tijekom javnih masovnih demonstracija u Poznaniu zbog loših gospodarskih uvjeta i loših uvjeta poslovanja radnici izašli na ulice i uzvikivali antisovjetske parole. U sukobima s milicijom i vojskom poginulo je više od 70 ljudi. O događajima iz lipnja 1956. godine u Poznaniu vidi: Jerzy Eisler, *Polskie miesiące czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008, 19-24.
- 4 Nagovještaj spomenutog napuštanja rigidnog komunizma činila su već pisma poslana u ljeto 1953. godine vodećim funkcionarima u zemljama lagers. Iako su u Poljskoj represivne mjere u stvari samo pojačane poslije ožujka 1953. godine, sve zbog straha od društvenih pobuna poput onih u Berlinu u lipnju 1953. godine, bijeg zamjenika ravnatelja X. odjela Ministarstva javne sigurnosti Józefa Światła krajem 1953. godine te njegova priopćenja u emisijama Radija Slobodna Europa o zloupotrebama koje su počinjene u sklopu državnih struktura u Poljskoj suočio je vlasti u Varšavi s potrebom bitnih promjena te prisilio na obračun s prošlošću vidi: Machcewicz, *Polski rok 1956*, 14-15; Isti, „*Mona-chijska menażeria*“. *Walka z Radiem Wolna Europa 1950-1989*, Warszawa 2007, 94-95; Zbigniew Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940-1955*, Warszawa 2003; Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, 223-224.
- 5 Bolesław Bierut (1892-1956), član Komunističke partije Poljske (KPP) u međuratnom razdoblju, 1933-1938. u zatvoru, 1939-1943. u SSSR-u, a od 1943. član Poljske radničke partije (PPR) / Poljske ujedinjene radničke partije (PURP), član CK PURP (1948-1956), predsjednik privremenog parlamenta – Zemaljskog nacionalnog vijeća (1944-1947), predsjednik Republike (1947-1952), predsjednik CK PURP (1948-1954) i Sekretarijata PURP, prvi sekretar PURP (1954-1956). Tadeusz Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, Warszawa 1991, 337.
- 6 Edward Ochab (1906-1989), ekonomist, član KPP u međuratnom razdoblju, član CK PURP (1948-1968), član Politbiroa (1954-1968), prvi sekretar PURP (1956). V. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 404.

1956. godine. Samim time Gomułka nije bio tretiran isključivo kao vršitelj dužnosti koji čeka sva naređenja nego se mogao iskazati većom samostalnošću na unutarnjem planu. U trenutku dolaska na vlast u listopadu 1956. godine, u situaciji općih pritisaka Moskve na Poljsku, smatran je jedinim nacionalnim vođom koji bi se mogao oduprijeti SSSR-u.⁷ Promijenjen je i karakter zavisnosti od SSSR-a, povučeni su savjetnici te je zaključen ugovor o razmještanju sovjetskih trupa na teritoriju Poljske. Prije svega, radilo se ipak o tome da su se sovjetske vlasti odrekle javne i neposredne ingerencije u unutarnje poslove Poljske po cijenu potpunog i neosporivog savezništva sa SSSR-om.⁸

Dolaskom na vlast Gomułka nije namjeravao dovoditi u pitanje komunistička načela no u mnogo je čemu, poput politike prema Njemačkoj usmjerenoj ka priznanju zapadnih granica Poljske, mislio raditi na proširenju autonomije komunističkog režima u Poljskoj. S vremenom je ušao u sukobe s inteligencijom i Katoličkom crkvom, vodio je neefikasnu gospodarsku politiku u kojoj je Poljska zaostajala za razvojem ostalih zemalja lagerske te je, kao jedan od glavnih zagovornika na međunarodnom planu, podržao agresiju pet zemalja Varšavskog ugovora na Čehoslovačku. Njegov je kraj došao s brutalnim gušenjem radničke pobune na poljskoj obali u prosincu 1970. godine.⁹ U Jugoslaviji su se u partijskim i diplomatskim krugovima pomno pratila zbivanja u Poljskoj. Naročito su važni bili razgovori koje su vodili diplomatski predstavnici u Poljskoj s vodećim ličnostima javnog života u NR Poljskoj. Budući da je komunistička partija u Jugoslaviji posve kontrolirala diplomaciju, što je vidljivo osobito nakon konflikta s Kominformom krajem 1940-tih godina, informacije koje su stizale u Beograd tretirane su s povjerenjem i na tom temelju u uz opće ciljeve vanjske politike zemlje formulirano je djelovanje prema Poljskoj.¹⁰

7 Jerzy Eisler, *Pierwsi sekretarzy KC PZPR jako kluczowe ogniwo władzy*, u: Krzysztof Persak i Dariusz Stola (ur) *PZPR jako machina władzy*, Warszawa 2012, 21-23, 25.

8 Paulina Codogni, *Rok 1956*, Warszawa 2006, 276-281; Machcewicz, *Polski rok 1956*, 188-189; Andrzej Skrzypek, *Mechanizmy autonomii. Stosunki polsko-radzieckie 1956-1965*, Pułtusk-Warszawa 2005, 98-102, 111-115.

9 O karakteru Gomułkine vladavine u Poljskoj napisane su u zadnje vrijeme dvije knjige: manje uspješna Anite Prażmowske, *Władysław Gomułka*, Warszawa 2016, 191-243 (vidi i prvo izdanje na engleskom, Ista, *Władysław Gomułka*, London 2015), kao i vrijedna pažnje Jerzyja Eislera, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy PZPR*, Warszawa 2014, 206-243, koji je napravio pokušaj prikaza prvih sekretara PURP-a od 1945. do 1990. Vidi: Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, 263-264.

10 O jugoslavenskoj vanjskoj politici, utjecaju partije i diplomacije na njezino oblikovanje vidi na primjer Slobodan Selinić, *Partija i diplomatija u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 2013, s. 72-76.

Dolazak Władysława Gomułka na čelo PURP-a 1956. godine – pogled iz Jugoslavije¹¹

Jugoslavenski diplomatsko-partijski krugovi s velikom pažnjom pratili su događaje 1956. godine u Poljskoj. Kao što je primijetio tadašnji veleposlanik Milorad Milatović proces destalinizacije ubrzan je nakon tajnog referata Nikite Hruščova iz veljače 1956. i smrti Bolesława Bieruta u ožujku iste godine. Na osnovu čestih izvještaja koji su stizali do Beograda, u travnju 1956. godine Srđan Prica, zamjenik ravnatelja I. odjela u Državnom sekretarijatu inostranih poslova (DSIP) Jugoslavije zaključio je da su Poljaci prednjačili u procesu destalinizacije.¹² Milatović je, svjestan opće društvene situacije, smatrao da je glavni zadatak vlasti bio spriječiti antisovjetske stavove. Tijekom prijema kod sovjetskog veleposlanika Pantelejmona Ponomarenka čuo je kako je ovaj zabrinut da bi se situacija mogla izmaknuti kontroli.¹³ Antisovjetski pogledi bili su dominantni kod sudionika masovnih demonstracija u lipnju 1956. u Poznanju, kada su radnici pokazali svoje negodovanje zbog loših materijalnih uvjeta te javno izrazili antisovjetske stavove kriveći Kremelj za lošu situaciju u Poljskoj. Iako je u Jugoslaviji teret odgovornosti za radničke nemire prebačen na partijske službenike, u čemu je primjećivana slabost PURP-a, Srđan Prica uvjeravao je da su se jugoslavenski mediji morali ustručavati po pitanju davanja komentara. Po mišljenju visokog funkcionara jugoslavenske diplomacije, u interesu Jugoslavije bilo je poduprijeti sve „demokratske struje“ orijentirane ka destalinizaciji. Prica je smatrao da je krvavi ishod demonstracija u Poznanju ojačao prostaljinističku struju unutar PURP-a, kao i zagovornike staljinizma u Istočnom bloku.¹⁴

Władysław Gomułka zauzimao je posebno mjesto u procjenama jugoslavenskih diplomata. Smatrano je da je, neovisno o podjelama u partijskom aparatu, on bio glavni kandidat za šefa PURP-a. U Beogradu se s pravom tvrdilo da je u situaciji općeprisutnih društvenih zahtjeva za promjenama Gomułka postao oličenje težnji prodemokratskih snaga.¹⁵ Veleposlanik Milatović primijetio je društveni entuzijizam u svjetlu kojega je Gomułka promatran kao jedini koji bi mogao provesti ozbiljne reforme režima. Iako se još početkom listopada 1956. u diplomatskom predstavništvu Jugoslavije u Varšavi sumnjalo u mogućnost njegova brzog povratka na mjesto predsjedavajućeg PURP-a, već uoči VIII. plenuma partije (19-22. listopada 1956) veleposlanik je od članice CK PURP Michaline Tatarkównie-Majkowske saznao da je sve veći utjecaj tzv. pulavske grupe doveo do situacije da bi Gomułka mogao biti odmah izabran za člana predsjed-

11 Tematika 1956. godine u Poljskoj promatrana iz jugoslavenske perspektive obrađena je u članku niže potpisanog: Mateusz Sokulski, *Rok 1956 w Polsce z perspektywy ambasady Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii w Warszawie*, u: Łukasz Kamiński, Anna Adamus (ur) *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*, Warszawa 2014, 170-181; zato u ovom tekstu navodim samo najbitnije činjenice da bi se bolje uočila stvarnost vremena vladavine Gomułka.

12 Sokulski, *Rok 1956*, 172-173.

13 *Isto*, 174.

14 *Isto*, 176-177.

15 *Isto*, 178.

ništva u PURP-u.¹⁶ Milatović je bio iznenađen brzinom Gomułka dolaska na vlast. Zamjenik ravnatelja DSIP-a Srđan Prica smatrao je da je izbor Gomułke svjedočio o općim tendencijama demokratizacije u Istočnom bloku, dok je tajnik u DSIP-u Dobriwoje Vidić precjenjivao smjelost Poljaka tvrdeći da će vrh PURP-a tijekom razgovora u Moskvi inzistirati da poljsko-sovjetski odnosi budu temeljeni na dokumentima poput Beogradske i Moskovske deklaracije iz 1955. i 1956. godine.¹⁷ Kako navodi povjesničar Jacek Tebinka, temeljeći svoje tvrdnje na poljskoj partijskoj i diplomatskoj dokumentaciji, iako je Jugoslavija odobravalala dolazak Gomułke, nije se očekivalo da bi prvi sekretar PURP-a mogao poći putem Josipa Broza Tita.¹⁸

Sukob frakcija u PURP-u

Na unutarnjem planu razdoblje 1956-1970. godine obilježeno je žestokim sukobom frakcija unutar Poljske ujedinjene radničke partije. U prvom periodu, od 1956. do polovice šezdesetih, akteri tog sukoba bile su natolinska i pulavska grupa. Jedna je strana (natolinska grupa) bila protiv reformi, zagovarala je daljnje oslanjanje na SSSR uz, za njih tipičan, antisemitizam. Druga je grupa, koju je činio znatan broj osoba židovskog podrijetla, zagovarala reforme u gospodarstvu a prije svega reviziju poljsko-sovjetskih odnosa u kojima bi se odredio status sovjetskih trupa razmještenih na poljskom teritoriju te okviri gospodarskih odnosa između dviju zemalja.¹⁹ Uz njih se nešto kasnije, polovicom šezdesetih, pojavila i treća frakcija – grupacija partizana predvođena Mieczysławom Moczarom,²⁰ bivšim članom malobrojnog komunističkog pokreta u Poljskoj za vrijeme rata, koji je zapravo činio isključivo sovjetsku agenturu.²¹ Moczar u se retorici obojenoj komunističkim parolama pozivao na tobožnje patriotske tradicije, predvodio je veteransku organizaciju Saveza boraca za slobodu i demokraciju (ZBOWiD), a od 1964. vršio je dužnost ministra unutarnjih poslova te je uz razne intrige znao kompromitirati visoke funkcionare. Služio se uz to i antisemitskom retorikom.

Jugoslaveni su bili svjesni oštine unutarpartijskog konflikta između natolinske i pulavske frakcije. Sukob dviju struja unutar PURP-a primijećen je i tijekom VII. partijskog plenuma u srpnju 1956. Ispoljavao se, kao što je uočio veleposlanik Milatović, u stavu prema demokratizaciji i prema SSSR-u. Prema informacijama generalnog

16 *Isto*, 179.

17 *Isto*, 179-180.

18 Jacek Tebinka, *Uzależnienie czy suwerenność? Odwilż październikowa w dyplomacji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1956-1961*, Warszawa 2010, 116-117.

19 Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, 236-238, 241-245, Prażmowska, *Władysław Gomułka*, 180.

20 Mieczysław Moczar (1913-1986), radnik, član KPP u međuratnom razdoblju, jedan od suosnivača PPR i Narodne garde (1942), član CK PPR (1944-1948), CK PURP (1956-1981), na čelu MUP-a (1964-1968). Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 398.

21 Piotr Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza: droga do władzy 1941-1944*, Warszawa 2003.

sekretara CK Demokratske stranke Leona Chajna,²² neformalnim vođama natolinske grupe smatrali su se Wiktor Kłosiewicz,²³ ministar morskog gospodarstva Mieczysław Popiel²⁴ i ministar obrane Konstantyn Rokossowski,²⁵ kao i Aleksandar Zawadzki,²⁶ Franciszek Józwiak,²⁷ Stanisław Łapota,²⁸ Kazimierz Mijał²⁹ i Kazimierz Witaszewski.³⁰ U pulavsku se grupu uključivalo Jerzyja Morawskog,³¹ Władysława Matwina³² i Józefa Cyrankiewicza.³³ Jugoslaveni su vidjeli i tzv. grupu kompromisa u koju su uključivali

-
- 22 Leon Chajn (1910-1983), pravnik, član KPP u međuratnom razdoblju, u vrijeme II. svjetskog rata u SSSR-u, od 1944. član Demokratske stranke, generalni sekretar CK Demokratske stranke (1945-1961). *Mołdawa, n. dj.*, 340.
  - 23 Wiktor Kłosiewicz (1907-1992), radnik, član KPP u međuratnom razdoblju, od 1945. član PPR/PURP, član CK PURP (1950-1958), predsjednik sindikata (1950-1956). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 373.
  - 24 Mieczysław Popiel (1904-1992), inženjer, od 1930-ih godina vezan uz KPP, ranije uz socijaliste, tijekom II. svjetskog rata u SSSR-u, ministar morskog gospodarstva (1950-1956), opunomoćenik poljskih vlasti po pitanju repatrijacije Poljaka pri veleposlanstvu NR Poljske u Moskvi (1956-1959). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 412-413.
  - 25 Konstanty Rokossowski (1896-1968), vojnik, od 1944. maršal SSSR-a, od 1949. maršal Poljske, sudionik Domovinskog rata u Rusiji (1918-1920), jedan od važnijih generala tijekom II. svjetskog rata, vođa grupe Sjeverne vojske Sovjetske armije u Poljskoj (1945-1949), ministar obrane (1949-1956), zamjenik premijera (1952-1956), nakon 1956. vratio se u SSSR gdje je vršio visoke vojne funkcije poput zamjenika ministra vojske. *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 417.
  - 26 Aleksander Zawadzki (1899-1964), rudar, član KPP u međuratnom razdoblju, član CK i Politbira CK PPR/PURP (1944-1964). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 445-446.
  - 27 Franciszek Józwiak (1895-1966), radnik, vezan uz KPP u međuratnom razdoblju, II. svjetski rat proveo u SSSR-u, član Politbira CK PURP (1948-1956), ministar državne kontrole (1952-1955), zamjenik premijera (1955-1956). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 366.
  - 28 Stanisław Łapota (1914-1972), željezničar, član KPP u međuratnom razdoblju, predsjednik Odjelenja teške industrije CK PURP (1951-1954), zamjenik premijera (1954-1956), član CK PURP (1954-1959). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 389.
  - 29 Kazimierz Mijał (1910-2010), ekonomist, član CK PURP (1948-1959), 1966. godine napustio je Poljsku te se uputio u Albaniju gdje je osnovao Komunističku partiju Poljske preko Radija Tirana vodio propagandne emisije na poljskom. Sedamdesetih otišao u Kinu, a 1984. vratio se u Poljsku. *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 395.
  - 30 Kazimierz Witaszewski (1906-1992), radnik, član KPP u međuratnom razdoblju, tijekom II. svjetskog rata u SSSR-u, član CK PPR/PURP (1945-1968), zamjenik ministra obrane (1952-1956). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 440.
  - 31 Jerzy Morawski (1918-2012), novinar i ekonomist, član CK PURP (1954-1964), član Politbira CK PURP (1956-1960).
  - 32 Władysław Matwin (1916-2012), tehničar, u međuratnom razdoblju član KPP, član CK PURP (1948-1964), glavni urednik partijskih novina *Trybuna Ludu* (1954-1957). *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 393.
  - 33 Józef Cyrankiewicz (1911-1989), pravnik, član Poljske socijalističke partije (1931-1948), od 1948. član CK PURP-a, tijekom II. svjetskog rata bio zatvoren u njemačkim nacističkim logorima Matthausen i Auschwitz, ministar bez portfelja (1946-1947), premijer (1947-1952. i 1954-1970), *Mołdawa, Ludzie władzy 1944-1991*, 342.

Zenona Nowaka³⁴ i Edwarda Ochaba.³⁵ Partijsko-diplomatska dokumentacija sadrži priopćenja o konstantnom kontaktu natolinske grupe sa sovjetskim veleposlanstvom u Poljskoj. Radi sprečavanja demokratizacije ta je frakcija izražavala kritiku tiska i kulturnog života, čime je težila smjenjivanju Romana Zambrowskog³⁶ i Hilaryja Minca,³⁷ dakle partijskih funkcionara koji su tijekom staljinizma najviše doprinijeli staljinizaciji Poljske. Smatralo se da se spomenuta grupa, svjesna društvenih osjećaja, cinički zalagala za povratak Władysława Gomułke. To je ipak spriječeno zbog odlučnosti pulavske grupe, koja je prevladala na VII. plenumu.³⁸ S odobravanjem je gledano na pulavsku grupu koja je zagovarala demokratizaciju, dok se smatralo da su natolinci bili sovjetski pijuni koji su pomoću antisemitske retorike htjeli onemogućiti demokratizaciju. O tome je svjedočio i istup Nikolaja Bulganjina koji je navodno, prema riječima Chajna, uoči praznika 22. srpnja rekao da je montirani proces Gomułki 1949. bio „židovsko-buržoaska stvar“.³⁹ Smatralo se da je sukob između dviju struja unutar PURP-a dovodio u pitanje ionako vrlo slabi autoritet partije u društvu.⁴⁰ Jugoslavenski izaslanici u Varšavi pojavu antisemitizma u Poljskoj vezali su s općim procesima u cijelom Istočnom bloku. Ukazivali su na primjer SSSR-a, gdje je i Hruščov koristio takvu retoriku. U pogledu unutarpartijskog konflikta antisemitizam je upotrebljen protiv Židova poput Jakuba Bermana,⁴¹ Minca i Stanisława Radkiewicza.⁴² Natolinska grupa željela ih je

-
- 34 Zenon Nowak (1905-1980), član KPP u međuratnom razdoblju, tijekom II. svjetskog rata u SSSR-u, član CK PURP (1948-1980), član Politbira CK PURP (1954-1956), zamjenik premijera (1952-1954. i 1956-1968), veleposlanik NRP u SSSR-u (1971-1978). Moldawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 403.
- 35 Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 39, *Osvrt na promene u Poljskoj posle XX. kongresa KPSS*, Šifrogrami; Varšava broj 442 25. VII. 1956, Broj 436, Varšava 20. VII. 1956, broj 439 Varšava, 24. VII. 1956, Varšava broj 446 26. VII. 1956.
- 36 Roman Zambrowski (1909-1977), učitelj, u međuratnom razdoblju član KPP, član Politbira CK PPR/PURP (1945-1963), član CK PURP (1948-1964). Moldawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 445.
- 37 Hilary Minc (1905-1974), ekonomist, u međuratnom razdoblju član KPP, član Politbira CK PPR/PURP (1944-1956), član CK PPR/PURP (1944-1959), ministar industrije (1944-1947), ministar industrije i trgovine (1947-1949), predsjednik Državne komisije državnog planiranja (1949-1954). Moldawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 396-397.
- 38 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 40, *Kratak osvrt na neke momente razvoja situacije u Poljskoj*, 26 IX 1956. godine.
- 39 Isto; AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 39, *Depeše iz Varšave o aktuelnim političkim događajima u Poljskoj*, Varšava 441 25. VII. 1956.
- 40 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 41, *Depeše M. Milatovića o stanju u PURP*, Milatović 9. X. 1956. Do Vidić, od veza 41507.
- 41 Jakub Berman (1901-1984), član KPP u međuratnom razdoblju, tijekom rata u SSSR-u, član CK PPR/PURP (1944-1957), član Politbira CK PURP (1944-1956), nadležan u Politbiro za rad Ministarstva državne sigurnosti (1949-1956). Moldawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 336.
- 42 Stanisław Radkiewicz (1903-1987), član KPP u međuratnom razdoblju, tijekom rata u SSSR-u, član CK PPR/PURP (1944-1957), član Politbira CK PURP (1944-1956), ministar državne sigurnosti (1944-1954), 1957. zbog zloupotreba vlasti i represija isključen iz CK i PURP. Moldawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 415.

prikazati kao glavne krivce za staljinizam koji su potom polovicom pedesetih uz proces demokratizacije počeli zagovarati velike promjene.⁴³

Oslanjajući se na informacije članice CK PURP-a Michaline Tatarkówne-Majkowske u jugoslavenskom veleposlanstvu se vjerovalo da bi uz najbliže suradnike poput Jerzyja Albrechta i Moravskog iz pulavske grupe Gomulka, nakon za jugoslavenske diplomate iznenadno brzog dolaska na čelo PURP-a, mogao brzo obračunati s natoskopskom grupom te osuditi antisemitizam.⁴⁴ S vremenom su se jugoslavenski diplomati uvjerali da je potpuno suzbijanje utjecaja antireformatorske grupe nemoguće. U periodu 1957-1958. godine s odobravanjem je gledano na daljnju konsolidaciju partijskog aktiva višeg ranga oko Gomulke koja je prvom sekretaru PURP-a osiguravala neospornu poziciju. Smatralo se da je borba s revizionizmom, nagoviještena već tijekom IX. plenuma u svibnju 1957. godine, predstavljala opasnost za budući nastavak demokratizacije društveno-političkog života u Poljskoj. Zaključeno je da je kritika revizionizma bila čisto simbolička gesta radi smirivanja Kremlja kako situacija u Poljskoj neće izmaknuti kontroli.⁴⁵ Veleposlanik Milatović savršeno je primijetio situaciju na koju je obratio pozornost povjesničar Jerzy Eisler – Gomulka je u situaciji neprestanih pritiska iz Kremlja te snage natoskopske grupacije morao biti vrlo oprezan te taktizirati.⁴⁶

Osuda Jugoslavije na samitu komunističkih partija 14-19. studenog 1957. vidno je razočarala diplomatsko-partijske krugove u Beogradu. Iako se i Gomulka priključio kritici Beograda, u SKJ se s razumijevanjem gledalo na njegovu politiku. Prvi sekretar PURP-a je na III. kongresu 10-19. ožujka 1959. iznijevši kritiku revizionizma, povezao tu struju s Jugoslavijom. U njegovim je riječima bila vidljiva koincidencija s kritikom koja je iznijeta na račun Jugoslavije početkom 1959. tijekom XXI. kongresa KPSS. Diplomati akreditirani u Varšavi objašnjavali su politiku oslanjanja na Moskvu neriješenim statusom zapadne granice Narodne Republike Poljske i tretirali su Kremlj kao zaštitnika Poljske po tom pitanju. Primijećeno je da je tijekom III. kongresa PURP-a došlo do jačanja Gomulčina položaja: u Politbiro su ušli njegovi pouzdanci, pri čemu se mislilo na Zenona Kliszka i Mariana Spychalskoga.⁴⁷

43 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 45, *Informacija o Poljskoj ujedinijenoj radničkoj partiji (1956)*.

44 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 41, *Depeše M. Milatovića o stanju u PURP*, Milatović 9. X. 1956. Vidiću, od veza 41507; *Isto*, dokument 42, *Materijali o VIII plenumu CK PURP*, IX-X 1956.

45 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 47 *Beleška o IX plenumu CK PURP 21-23. V. 1957; Isto*, dokument 51 *Referat Vladislava Gomulke na X plenumu CK PURP i izveštaj Milatovića o plenumu*, 1-6. XI. 1957.

46 Eisler, *Siedmiu wspaniatyach*, 216-218, 220-221.

47 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 57, *Materijali XII plenuma CK PURP, X 1958; Isto*, dokument 58, *Informacija o III Kongresu PURP*, 1959. Više o XXI. kongresu KPSS vidi: Đoko Tripković, *Jugoslavija-SSSR 1956-1971*, Beograd 2013, 97-98. O III. kongresu PURP vidi Eisler, *Siedmiu wspaniatyach*, 221. Zenon Kliszko (1908-1989) i Marian Spychalski (1906-1980) ljudi su sličnih biografija. Bili su članovi KPP u međuratnom periodu, tijekom rata suosnivači PPR i Narodne garde, poslije 1944/1945. članovi CK PPR/PURP. Isključeni su iz CK

Tih se ocjena u Beogradu držalo i nakon XXII. kongresa KPSS 1961. godine. Uz kritičke zamjerke PURP-u, da je svojom politikom podrške jačanju Istočnog bloka htio dati poticaj za gospodarsko unapređenje zemlje putem povezivanja s gospodarstvom ostalih zemalja Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć ali bez nužnih političkih reformi i ideološkog usmjerenja, smatrano je kako je Gomułka jedini jamac unutarnje stabilizacije u Poljskoj. Obje struje u PURP-u izražavale su nezadovoljstvo – natolinci zbog destalinizacije, a pulavska grupa zbog nedostatka demokratizacije. Prvi sekretar PURP-a u cijeloj je situaciji morao biti arbitar i smirivati sporove u PURP-u.⁴⁸

S vremenom su zaključci vezani uz frakcijske podjele u PURP-u postajale sve kritičkije, kako prema partiji, tako i prema samom Gomułki. U Jugoslaviji je njegovoj ekipi prigovarano zbog slaboga ideološkog rada. U dokumentima CK SKJ iz polovice šezdesetih nalaze se konstatacije da sve do XIII. plenuma CK PURP-a⁴⁹ u srpnju 1963. nisu bile poduzete smjele aktivnosti na ovom području. Smatrano je da je odsutnost afirmacije komunizma u poljskom društvu bila izazvana nezainteresiranošću u redovima CK PURP-a, što je tumačeno konformističkim pristupom komunista. U CK SKJ vladalo je uvjerenje da se davna podjela na „liberalnu“ i „konzervativnu“ struju (natolinsku i pulavsku frakciju) s vremenom odražavala jedino u osobnim antagonizmima među članovima stranke. S razočaranjem je gledano na brzo napuštanje reformističkih zalaganja Gomułke. Kao dokaz je isticano povlačenje glavnih zagovornika promjena poput Zambrowskoga, Władysława Matwina, Albrechta ili Morawskoga. Usprkos tome, značenje podjela u poljskoj partiji nije bilo omalovažavano u Beogradu, štoviše promatrano je kao ključ pomoću kojega je moguće razotkriti politiku vođenu u Varšavi. Drugačije nego u Jugoslaviji, političko opredjeljenje je tumačeno različitim iskustvom poljskih komunista iz vremena II. svjetskog rata. U redovima poljskih komunista odvajano je članove otpora koji su razdoblje 1939-1944/1945. proveli u podzemnim strukturama na teritoriju okupirane Poljske, poput Gomułke, Kliszka i Spsychalskoga, od onih koji su sklonište pronašli na teritoriju SSSR-a, poput Zambrowskoga. Ovi drugi bili su, prema percepciji jugoslavenskih komunista, izrazito odbojni naspram bilo kakve nezavisnosti Poljske prema istočnom susjedu te su provodili politiku nametnutu iz Moskve. S druge strane, grupu koja je zagovarala šire „granice suvereniteta“ poistovjećivano je prije svega s ličnošću Władysława Gomułke. Malo paradokсно može zvučati činjenica da ga je s jedne strane sagledavano kao poljskog patriota, a s druge kao vjernog saveznika prvoga sekretara CK KPSS Nikite Hruščova. U dokumentu iz travnja 1964. izraženo je uvje-

---

zajedno s Gomułkom 1949; vratili su se 1956. i kao ljudi bliski Gomułki bili su članovi CK i Politbiroa do 1970/1971. godine. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 373, 424.

48 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 65, *Izveštaj Ambasade FNRJ u Varšavi o PURP posle XXII kongresa KPSS*, 22. VIII. 1962; Isto, 69, *Informacija o unutrašnjim strujanjima u PURP posle oktobra 1956. godine*, 29 IV 1964.

49 XIII plenum KC PZPR. Władysław Gomułka, *O aktualnych problemach ideologicznej pracy partii. Referat wygłoszony na XIII plenum KC PZPR 4 lipca 1963 r.*, Warszawa 2003. Gomułka se usredotočio na kritiku umjetničkih i znanstvenih krugova prigovarajući da u svom radu ignoriraju povijest Poljske nakon 1945. godine. Opš. Eisler, *Siedmiu wspaniałych*, 221-223.

renje da je Gomułka „odbacio“ afirmaciju poljske državnosti koja ga je dovela na vlast 1956, uključio se ustvari u partijsku svakodnevnicu oportunitizma, postajući arbitar koji je ublažavao razlike između raznih strujanja unutar PURP-a.⁵⁰ Ova naizgled oprečna ocjena ličnosti i stavova Gomułke bila je izazvana time što je Varšava – težeći prisvojenju podrške Kremlja radi pitanja zapadne granice Poljske i njezinog konačnog statusa – bila spremna žrtvovati neke od svojih interesa na račun globalnih ciljeva SSSR-a, što se moglo primijetiti između ostalog i tijekom druge berlinske krize 1958-1961. godine.⁵¹ U travnju 1965. jugoslavenski je veleposlanik Ljubo Babić uvjeravao svoje nadležne u DSIP-u da su najodaniju Gomułkinu grupu činili ljudi poput Ryszarda Strzeleckoga, Mariana Spsychalskoga, Ignacyja Loge-Sowińskoga.⁵² Radilo se, prema Babićevu mišljenju, o ljudima koji su za vrijeme II. svjetskog rata, slično Gomułki, boravili na teritoriju okupirane Poljske. O politici tadašnjeg prvog sekretara PURP-a veleposlanik je govorio kao o afirmaciji pozicije Poljske u okvirima Istočnog bloka. Uz to je obavještavao nadležne u ministarstvu da je kroz poduzimanje postupnih i vrlo opreznih inicijativa Gomułka težio reformama struktura Istočnog bloka – kako vojnih, tako i civilnih. Babić je bio uvjeren da je ovaj poduhvat zahtijevao i istovremeno balansiranje u unutarnjoj politici. Zabrinut da ne naljuti državni vrh na Kremlju i plašeći se isticanja antisovjetske atmosfere u društvu, prvi sekretar PURP-a nije bio sklon potpunom obračunu s dogmatskom strujom unutar svoje partije, uvjeravao je Babić. Uz to se kao odlučujući čimbenik koji je određivao neosporivost položaja Gomułke u dokumentima CK SKJ isticalo njegove dobre odnose s Leonidom Brežnjevim, koji je 1964. izabran za prvog sekretara KPSS-a. Babić je uvjeravao nadležne u Beogradu da je Hruščov uvijek tretirao prvog sekretara PURP-a s nepovjerenjem, dok ga je Brežnjev vidio kao stabilnog i pouzdanog partnera.⁵³ Te konstatacije može se odrediti kao točne. Kao što pokazuju sovjetski partijski dokumenti, tijekom sastanka vođa PURP-a i KPSS-a 24. listopada 1964. Gomułka je kritizirao stav Hruščova po pitanju podrške poljskim inicijativama oko njemačkog pitanja ili poljskih inicijativa oko razoružanja.⁵⁴

50 AJ, 507 Komisja za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 69, *Informacija o unutrašnjim strujanjima u PURP posle oktobra 1956. godine.*

51 Wojciech Materski, Waldemar Michowicz (ur), *Historia dyplomacji polskiej 1944-1945-1989*, sv. 6, Warszawa 2010, 508; Tebinka, *Uzależnienie czy suwerenność?*, 94-95, Prazmowska, Władysław Gomułka, Warszawa 2016, 217-218.

52 Ignacy Loga-Sowiński (1914-1992), Ryszard Strzelecki (1907-1988) bili su članovi komunističkog otpora u Poljskoj – PPR i Narodne garde, poslije rata članovi CK PURP i Politburoa CK PURP, bili su ljudi bliski Gomułki, iako nisu bili osuđeni i isključeni kao Kliszko i Spsychalski 1949. degradirani su s položaja. Vratili su se u CK 1956. godine. Moldawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, 388, 427

53 AJ, 507 Komisja za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II dokument 71, *Izveštaj Ambasade SFRJ u Varšavi o aktuelnim unutrašnjim političkim pitanjima NR Poljske i PURP*, 30. IV. 1965.

54 Władysław Bułhak, Mateusz Sokulski (ur), *Dokumenty do stosunków polsko-radzieckich 1953-1964* (u pripremi), Dokument nr 85 27. X. 1964, *Informacja o spotkaniu przywódców PRL i ZSRR w Puszczy Białowieskiej 24. X. 1964. r., na którym omawiano zmiany we władzach radzieckich, a Władysław Gomułka poddał krytyce posunięcia odsuniętego z funkcji I sekretarza KPZR Nikity Chruszczowa m.in. w związku z ignorowaniem interesów państw satelickich ZSRR (w kontekście tzw. problemu niemieckiego,*

Gornje teze u vezi podjela u PURP-u vrijedi usporediti sa zaključcima poljskih povjesničara Mirosława Szumiła i Marcina Zarembe. Ličnosti poput Spychalskoga i Loge-Sowińskoga činile su u Političkom birou grupu koja se s negodovanjem odnosila prema ljudima židovskog podrijetla u državnom aparatu. Bilo je to izazvano i represijama kojima su spomenuti ljudi, Gomulkin saveznici, bili podvrgnuti krajem 1940-ih i početkom 1950-ih godina u sklopu akcije konsolidacije partijskih struktura u zemljama Istočnog bloka. S druge strane, ljudi oko Gomulke predstavljali su tzv. „zemaljsku frakciju“ unutar Poljske radničke partije, a njihovo zajedničko konspirativno iskustvo jačalo je međusobno povjerenje.⁵⁵

Zanimljive su, a u mnogo čemu i točne, konstatacije vezane uz vanjsku politiku Poljske u vremenu vladavine Władysława Gomulke sadržane u dokumentaciji Komisije za međunarodne odnose i veze CK SKJ. Prema mišljenju partijskih funkcionara u Jugoslaviji, tadašnja se aktivnost Poljske na vanjskom planu po mnogo čemu razlikovala od djelovanja drugih zemalja Istočnog bloka. Još interesantnije jest da se, prema analizama vođenim u Beogradu, u strukturama Varšavskog ugovora Poljsku tretiralo kao zemlju koja je tradicionalno gravitirala prema Zapadu. Polazeći s takvih pozicija, državni vrh u SSSR-u htio je iskoristiti Varšavu kao most koji bi možda u manjoj mjeri spajao istok Europe sa Zapadom, a u većoj predstavljao interese i inicijative komunističkog dijela Starog kontinenta u odnosima sa Zapadom.⁵⁶

Jugoslavenski su službenici bili svjesni da je podređenost Varšave i puna podrška globalnim inicijativama Kremlja bila cijena za podršku Istočnog bloka prema poljskoj aktivnosti radi priznavanja konačnog oblika poljskih granica. Uz to je s odobravanjem promatrana činjenica da su komunisti u Varšavi nakon 1956. bili u stanju odrediti državne interese. U Beogradu je bila široka svijest o aktivnostima poljske diplomacije što je svjedočilo o postojanju određenog prostora samostalnosti. Prije svega, mislili su na plan Rapackoga iz 1957. godine ili plan Gomulke s početka šezdesetih, koji su kroz razoružavanje Srednje Europe, prvenstveno Njemačke, bili usmjereni smanjenju napetosti. Diplomatski službenici u Jugoslaviji znali su da su granice suvereniteta u Varšavi određivane uvijek oslanjajući se na analize koliko je trenutčno votum separatum prema Kremlju koristan za njihove ciljeve, a koliko vjernost Moskvi može donijeti određene koristi državnoj nomenklaturi.⁵⁷

---

kryzysu kubańskiego i rozbrojenia), konfliktem z Chinami, polityką destalinizacji. Prema: Rossijskij Gossudarstvennij Arhiv Novejšej Istorii, f. 3, op. 16, d. 552, k. 15-20.

- 55 Mirosław Szumiło, *Roman Zambrowski 1909-1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014, 398; Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, str. 286-287. Više o tzv. slučaju Gomulke i njegovim pristicama vidi: Eisler, *Siedmiu wspaniałych*, 192-200.
- 56 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 74, *Materijal o Narodnoj Republici Poljskoj*, 27. IV. 1966. godine.
- 57 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 62, *Informacija o Planu Rapackog* 4. IV. 1962; *Isto*, dokument 65, *Izveštaj Ambasade FNRJ u Varšavi o PURP posle XXII kongresa KPSS*, 22. VIII. 1962, *Isto*, dokument 69, *Informacija o unutrašnjim strujanjima u PURP posle oktobra 1956. godine*, 29. IV. 1964.

Problemi na društvenoj razini – PURP, inteligencija i Crkva

Osim unutarnjih podjela i podređenosti SSSR-u upravo je odbojnost inteligencije i Katoličke crkve prema režimu tretirana kao najveći izazov PURP-u. Smatralo se da su snažna pozicija Katoličke crkve i odbojnost prema članstvu u Partiji među ljudima bili dokaz slabosti komunista u Poljskoj.⁵⁸

S negodovanjem je tretirana politika PURP-a protiv intelektualaca, i upravo se u inteligenciji vidjelo glavni nositelj promjena nastalih 1956. godine. Primijećen je antiintelektualni stav Gomulke. Partijski funkcionari u Jugoslaviji smatrali su da je kultura od samog početka bila onaj segment društvenog života u kojem su komunisti nailazili na najveće probleme.⁵⁹ U dokumentima Komisije za međunarodne odnose i veze CK SKJ naglašena je raznolikost struja u poljskim intelektualnim krugovima, tradicionalno antiruskim, snažno orijentiranim prema Zapadu. Zapaženo je da je tek mali broj obrazovanih pripadao PURP-u te im je zbog najšire liberalizacije režima pedesetih godina, uvedenih na području cijelog Istočnog bloka, omogućen kontakt sa zapadnim krugovima.⁶⁰ Godine 1961. negativno se tretirao nerazjašnjen slučaj smrti novinara i visokog partijskog funkcionara vezanog uz revizionizam Henryka Hollanda,⁶¹ raspuštanje Kluba Krivog kruga, koji je okupljao uglavnom mlade ljude koji su tijekom diskusija raspravljali o mogućnostima promjene režima. Kako je početkom šezdesetih Ministarstvo kulture od Ochaba preuzeo Strzelecki, u Jugoslaviji se tvrdilo da je na taj način uvedena žesća kontrola ali bez strožih mjera. Izbor Strzeleckoga tretiralo se u kategoriji upozorenja stvarateljima da stvaralačke slobode imaju određene granice.⁶² U Beogradu se zaključivalo da zbog glasnog negodovanja prema politici PURP-a od strane inteligencije te snažne pozicije Crkve, partija nije mogala dopustiti daljnji razvoj demokratizacije uzimajući u obzir zavisnost od Kremlja.⁶³

58 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 69, *Informacija o unutrašnjim strujanjima u PURP posle oktobra 1956. godine*, 29. IV. 1964.

59 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 65, *Izveštaj Ambasade FNRJ u Varšavi o PURP posle XXII kongresa KPSS*, 22. VIII. 1962; Mateusz Sokulski, „Poljska kultura 1948–1956. Perspektiva jugoslavenskog veleposlanstva u Poljskoj kao izraz legitimizacije vlastitog režima“, *Historijski zbornik*, br. 2/2014, 345–360.

60 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 65, *Izveštaj Ambasade FNRJ u Varšavi o PURP posle XXII kongresa KPSS*, 22. VIII. 1962; *Isto*, 69, *Informacija o unutrašnjim strujanjima u PURP posle oktobra 1956. godine*, 29. IV. 1964; *Isto*, dokument 66, *Informacija „PURP i inteligencija posle XXII kongresa KPSS“*, 1962.

61 Povjesničari su ustvrdili da je Holland, inače otac poznate redateljice, koji je dopisniku *Le Monda* predao tekst referata s XXI. kongresa KPSS izvršio samoubojstvo prilikom pretrage svog stana, plašeći se dugogodišnje robije. Vidi: Krzysztof Persak, *Sprawa Henryka Hollanda*, Warszawa 2006.

62 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 62, *Informacija o Planu Rapackog* 4. IV. 1962; *Isto*, dokument 65, *Izveštaj Ambasade FNRJ u Varšavi o PURP posle XXII kongresa KPSS*, 22. VIII. 1962, *Isto*, dokument 66, *Informacija „PURP i inteligencija posle XXII kongresa KPSS“*, 1962.

63 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 74, *Materijal o Narodnoj Republici Poljskoj*, 27 IV 1966.

Među najznačajnije poljske intelektualce ubrajalo se filozofa Leszeka Kołakowskog, književnog kritičara Juliana Krzyżanowskog ili sociologa Pawła Beylina, autore svjetske razine koji su javno postavljali pitanja o stvaralačkim slobodama i slobodi savjesti. S druge strane, s odobravanjem je gledano na ljude poput Jerzyja Wiatra, podobnog politologa i konformista na niskoj intelektualnoj razini.⁶⁴

U Beogradu je aktivnost Katoličke crkve promatrana u ideološkim okvirima komunističke partije. Načelni stav SKJ prema javnom djelovanju vjerskih zajednica bio je negativan. Vidjevši popularnost religije među Poljacima, partijski krugovi odgovorni za oblikovanje vanjske politike Jugoslavije smatrali su odnose države s Crkvom u Poljskoj kao jedan od najvećih izazova pored poboljšanja gospodarske situacije u zemlji koja je u to vrijeme znatno zaostajala u razvoju.⁶⁵ U okviru otopljenja koje je zahvatilo i popuštanje politike prema Crkvi nakon dolaska Gomułke, u Jugoslaviji je vladalo uvjerenje da je Crkva isprva učinila ustupke vlastima.⁶⁶ No već 1957. godine, nakon povratka kardinala Stefana Wyszyńskiego iz Rima, odnosi su postajali sve napetiji. Primijećeno je da se najžešća borba protiv Crkve i religije u javnom životu odvijala u razdoblju 1958-1966. godine. Svećenstvo je odbijalo sekularizaciju društvenog života poput izbacivanja vjeronauka iz škola te postavljanja križeva na javnim mjestima, za što se uspjelo izboriti nakon Gomułkina izbora i puštanja Wyszyńskiego na slobodu.⁶⁷ Pretpostavljalo se da je pripremama za obilježavanje tisućite obljetnice pokrštanja (tzv. Milenij), koja se trebala odvijati 1966. godine, poljski kardinal htio dovesti do „klerikalizacije društva“ pri čemu je uživao podršku Zapada. Smatrano je da je CK PURP u pismu poslanom sreskim i vojvodskim komitetima Partije naredio suzbijanje djelovanje Crkve kao institucije ali uz ustručavanje u borbi protiv vjere, svjestan opće prisutnosti religije kod Poljaka. Organizacija proslave Milenija tretirana je isključivo kao ambiciozni poduhvat Wyszyńskiego radi jačanja njegova vlastitog položaja. Kao što je nagovještavao kardinal, u proslavi tisućite godišnjice pokrštenja Poljaka trebalo je sudjelovati dva milijuna ljudi.⁶⁸ Iako je smatrano da je do III. kongresa PURP-a u ožujku 1959. došlo do stabilizacije odnosa s Crkvom,⁶⁹ s odbojnošću tipičnom za komuniste gledano je na aktivnosti kardinala Wyszyńskiego, a njega samoga se – pozivajući se na ustavne amandmane iz 1956. – pogrdno nazivalo „prvim hetmanom Poljskog kraljevstva“. Ocjenjivano je da su svećenici konformisti koji biraju duhovni poziv samo zbog tobožnjeg

64 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 66, *Informacija „PURP i inteligencija posle XXII kongresa KPSS“*, 1962.

65 *Isto*.

66 Pod „ustupke vlastima“ misli se vjerojatno na poziv biskupske komisije u vezi sudjelovanja na izborima 20. siječnja 1957. godine. Više o tom razdoblju vidi: Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1945-1989*, Warszawa 2003, 164-176.

67 Żaryn, *Dzieje Kościoła*, 179-180, 188-200.

68 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 56, *Pismo CK PURP, sekretarima vojvodskih, sreskih i gradskih komiteta o principima politike PURP prema crkvi*, VII 1958; *Isto*, dokument 74, *Materijal o Narodnoj Republici Poljskoj*, 27. IV. 1966.

69 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 58 *Informacija o III kongresu PURP*, 1959.

„lakog novca“ i da većina njih odbacuje Wyszyńskiego, koji je pripremama za Milenij i pokušajem da nagovori Rim da se u liturgiju uvede poljski jezik umjesto latinskog, radio na očuvanju pozicije Crkve, po njemu od nastanka države neodvojivog elementa Poljske. Aktivnost Wyszyńskiego iz prijelaza 1956/1957, radi dobivanja financijske pomoći⁷⁰ za ratom porušenu i ekonomskom krizom pogođenu Poljsku, doživljene su kao pokušaj dobivanja novca radi stvaranja konkurencije vlasti. Pozitivno je ocjenjivano partijsko djelovanje radi suzbijanja Crkve, naročito uspješno u doba XXII. kongresa KPSS 1962. godine.⁷¹

Kako je smatrano, do zaoštavanja odnosa dovela je *Poslanica poljskih biskupa njemačkoj braći u Kristovom pastoralnom uredu* iz 1965. godine, koja se odnosila na stradanja Poljaka od strane Nijemaca u II. svjetskom ratu kao i povijesne odnose i pripadnost dviju nacija kršćanskoj civilizaciji, s poznatim završnim riječima: „opraštam i molimo za opraštaj“. Na poruku, čiji je tekst izradio vrocavski biskup Bolesław Kominek, njemački su biskupi odgovorili krajem 1965. – iako su priznali krivnju za zločine koje su Nijemci u ratu činili nad Poljacima, negativno su se izrazili prema ideji o priznavanju granica Poljske na rijekama Nysa i Odra. Ta činjenica, kao i riječi „molimo za opraštaj“, što se odnosilo na molbu opraštanja zbog nasilnih preseljenja i općenito stradanja njemačkog stanovništva u područjima koja su nakon rata pripala Poljskoj, u komunističkoj su propagandi iskorištene za dezavuiranje Crkve i optužbe za njezinu izdaju.⁷² Partijsko-diplomatski krugovi u Jugoslaviji smatrali su da je Partija porazila Crkvu koristeći društvene osjećaje svježih sjećanja Poljaka na stradanja u II. svjetskom ratu.

Iako se vjerovalo da poslanica poljskih biskupa nije bila primljena s blagonaklonjenošću među Poljacima, jugoslavenski su političari bili svjesni privrženosti Poljaka Katoličkoj crkvi. Kao pokazatelj takvog ozračja u društvu, isticane su pripreme za proslavu tisućite godišnjice pokrštenja Poljske u kojoj je, prema crkvenim procjenama, trebalo sudjelovati dva milijuna vjernika.⁷³

Strujanja unutar PURP-a u drugoj polovici šezdesetih

Druga polovica 1960-ih godina obilježena je burnim događajima u poljskoj partiji i društvu, koji su kulminirali 1968. godine; u poljskoj historiografiji ti su događaji poznati pod nazivom Ožujak 1968. Ova godina ima tri značajne dimenzije. Prva se odvijala u okviru unutarpartijskog konflikta, a drugi je aspekt bio intelektualnog karaktera – najsnažnije je vidljiv u antiintelektualnoj kampanji u doba vladavine Gomułka koji je suzbijao sve

70 O inicijativi Wyszyńskiego vidi: Żaryn, *Dzieje Kościoła*, 169.

71 AJ, 507, Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 59 *Informacija „Današnja politička pozicija Crkve u Poljskoj“*, 1962. O Velikoj Noveli iz 6. VIII. 1956. godine i pripremama za obilježavanje 1000. godina kršćanstva u Poljskoj vidi: Żaryn, *Dzieje Kościoła*, 158-160, 218-227.

72 Żaryn, *Dzieje Kościoła*, 234-240.

73 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 74, *Materijal o Narodnoj Republici Poljskoj*, 27. IV. 1966.

zahtjeve intelektualnih krugova za provođenjem obećanja o demokratizaciji iz 1956. godine. Tu su bili i studentski prosvjedi čiji je vrhunac bio u ožujku 1968. godine.⁷⁴ Bile su to manifestacije najvećih razmjera nakon 1945, sve do 1980. i nastanka velikog desetmilijunskog pokreta „Solidarnosti“. Studenti nisu dovodili u pitanje samo postojanje režima. Kao mladi ljudi rođeni nakon 1945, doživljavali su Narodnu Republiku Poljsku kao svoju državu, bez referentne točke u međuratnoj Drugoj Republici. Uz to su preko masovne kulture – filmova, glazbe i vijesti koje su stizale iz emigracije bili svjesni zaostajanja Poljske u odnosu na Zapad. Treća dimenzija odnosila se na antisemitska strujanja 1968. godine, snažno vezana uz unutarnji konflikt u PURP-u, koji je poticao prije svega Mieczysław Moczar, čelnik Ministarstva unutarnjih poslova, a prihvaćao ga je i Gomułka. Prvi sekretar PURP-a radio je to u vezi s općom politikom zemalja lagera koje su osudile Izrael zbog šestodnevnog rata. Uz sve to, valja imati na umu i događaje u Čehoslovačkoj te strepnju rukovodstva u Poljskoj da se „virus revolucije“, koji je buknuo u vezi sa studentskim prosvjedima, može proširiti po Poljskoj – zato je Gomułka podržao agresiju na Čehoslovačku i doktrinu Brežnjeva proglašenu na V. kongresu PURP-a.⁷⁵

U redovima SKJ ocjenjivalo se da su se tijekom Ožujka 1968. godine u samom PURP-u ispoljile tri glavne struje. Kao prva i najjača promatrana je grupa aktivista okupljenih oko Władysława Gomułke, koja je u Beogradu nazivana „grupom kompromisa“. Ti su ljudi bili usredotočeni na zadržavanje vlastitih pozicija i dominacije nad ostalim frakcijama. Jugoslavenski diplomati opterećivali su ih odgovornošću za ozbiljne probleme u političkom životu kao što su bili niska razina ideološkog rada, snažno povezivanje Poljske sa strukturama Varšavskog ugovora te odbojnost prema procesima pomirenja između Zapada i Istoka. Navedena zanemarenja – smatrano je u DSIP-u – izazivala su postupni rast društvenog nezadovoljstva s obzirom na očekivane reforme a ne politiku malih koraka.⁷⁶

Jugoslaveni su s odobravanjem gledali na dvije grupe među poljskim komunistima: intelektualaca uključenih u partijski život, uglavnom znanstvenika s područja društvenih znanosti, kao i na mlade članove partije. Najmlađa generacija komunista percipirana je u Beogradu kao otvorena prema svijetu, u suprotnosti prema starijim službenicima. Aktivisti SKJ smatrali su da su mladi bili svjesni nužnosti uvođenja reformi i preoblikovanja nefunkcionalnog režima. U dokumentu Komisije za međunarodne odnose i veze zaključuje se da su 1968. godine mladi preuzeli gospodarski program Edwarda Giereka, pozivali su se i na nacionalizam Mieczysława Moczara te na koncu podržali Władysława Gomułku.⁷⁷ U odnosu na inteligenciju u Jugoslaviji, blagonaklonu partiji, preuveličavalo se utjecaj i idealizam mlade generacije PURP-a.

74 Dragomir Bondžić, *Protesty studentów w Polsce w marcu 1968 roku – perspektywa jugosłowiańska*, [u:] Momčilo Pavlović, Nebojša Stambolija, Andrzej Zaćmiński (ur), *Poljska i Jugosławia po II wojnie światowej*, Bydgoszcz 2016, 201-212.

75 Eisler, *Polskie miesiące*, 28-37.

76 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 85, *Neka zapažanja o unutrašnjoj situaciji u NR Poljskoj*, V 1968.

77 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 88, *Informacija Ambasade SFRJ u Varšavi „Koreni i razvoj nekih osnovnih društveno-političkih pojava u Poljskoj“*, 16. jula 1969.

Konstatacije sažete u diplomatsko-partijskoj dokumentaciji treba gledati s velikom distancom. Spomenuti „mladi partijski aktivisti“ bili su, prema istraživanjima poljskih povjesničara, obični konformisti koji niti u najmanjoj mjeri nisu vodili računa o ideološkoj problematici i nesukladno činjenicama nazivali su se „tehnokratima“. Jedini im je cilj bio čekanje pozicija u vrhovnom aparatu, kako partijskom tako i državnom.⁷⁸ S druge strane, „Moczarov nacionalizam“ se u kontekstu frakcijskih i personalnih razigravanja u PURP-u može tretirati jedino, kao što su zaključili istaknuti povjesničari Marcin Zaremba i Jerzy Eisler, kao pokušaj legitimizacije komunističke vlasti u NR Poljskoj. Pozivajući se na značenje komunističkog otpora nacističkoj Njemačkoj 1939-1945. na poljskoj teritoriji, Gomulka je težio dokazivanju da je komunistička vlast uspjela osvojiti svoju poziciju pomoću vlastite oružane borbe, a ne pomoću sovjetskih tenkova i bajuneta. Sam Moczar uspio je osvojiti visoku poziciju u državnom aparatu pomoću prijateljstva s Gomulkom, iako je pokušavao stvoriti dojam da je nezavisan čovjek.⁷⁹ U kontekstu navedenih činjenica naročito su zanimljivi zaključci Marcina Zarembe koji u konfrontaciji s partijskom građom skupljenom u Arhivu Jugoslavije predstavljaju interesantnu analizu jugoslavenskih simpatija prema partizanskoj frakciji u PURP-u. Blagonaklonost SKJ diktirala je činjenica da je Moczarova retorika – koju je krajem šezdesetih primio i Gomulka – podsjećala na partizanski etos u Jugoslaviji.⁸⁰

U pogledu pozitivnog stava prema studentskim prosvjedima u ožujku 1968. kao „progresivnima“, začuđuju ocjene koje možemo naći u dokumentima SKJ vezane uz antisemitska čišćenja u PURP-u 1968. godine. Jugoslavenska je partija tretirala taj pothvat PURP-a kao obračun s pristalicama potpunog podređivanja NR Poljske Moskvi. Ova točka gledišta bila je svakako široko rasprostranjena u PURP-u. Jugoslaveni su ljude židovskog podrijetla, koji su bili prisiljeni na ostavke s ključnih funkcija u partijskom i državnom aparatu, poistovjećivali s drugom važnom frakcijom u PURP-u koju su sami nazivali „uvezenima iz SSSR-a“. Radilo se navodno o ljudima koji su rat proveli na sovjetskom teritoriju.⁸¹ Vrijedi uz to podsjetiti da je na antisemitsku kampanju u ožujku 1968. poticala Moczarova grupa, a već spomenuta simpatija Jugoslavena prema „partizanima“ posve je sigurno doprinijela formuliranju ovakvih naizgled oprečnih stavova.

S druge strane, diplomati u Beogradu smatrali su da je na antisemitizam u partijskim krugovima poticao Moczar koji je jedino želio od poljskih Židova stvoriti „žrtvene jarce“ dok su realni problemi u društvu, poput neefikasnog ekonomskog sustava ili poljsko-sovjetskih odnosa, potiskivani u državnim krugovima zbog slabosti komunističke partije u Poljskoj.⁸²

78 Eisler, *Siedmiu wspaniatyh*, 268-269; Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, 287-288.

79 Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, 285-286, 290. Više o tome vidi: Jerzy Eisler, *Polski rok 1968*, Warszawa 2006.

80 Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm*, 290.

81 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 85, *Neka zapažanja o unutrašnjoj situaciji u NR Poljskoj*, V 1968.

82 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 83, Odeljenje za međunarodne veze CK SKJ, 15. IV. 1968, *Informacija o nekim aspektima situacije u Poljskoj*.

Iako su studentski prosvjedi u ožujku 1968. u Jugoslaviji odobravani, jer se u njima vidjelo „progresivan“ karakter, prema analizama jugoslavenskih diplomata akreditiranih u Varšavi, protesti su bili ograničeni samo na inteligenciju. Sami problemi koji su tada isticani, poput protivljenja antisemitizmu, slobode štampe i slobode govora, ocjenjivani su u jugoslavenskom vrhu kao pogrešno postavljeni budući da se ni sami studenti nisu pozivali na druge društvene slojeve. PURP se panično plašio bilo kakvih reformi, po svaku cijenu težeći zadržavanju vlastite vodeće pozicije, razbijao je prosvjede, dovodeći pri tome do duboke društvene podjele. Po mišljenju političara u Beogradu, „progresivne snage“ u Poljskoj nisu bile dovoljno snažne za provođenje korjenitih promjena kao što su bile one predvođene Dubčekom u Čehoslovačkoj.⁸³

Partijski funkcionari SKJ odgovorni za kreiranje vanjske politike pozivali su se na analize diplomata akreditiranih u Varšavi. Ovi su smatrali da iza antivladinih demonstracija stoje „snage reakcije uvezene iz Moskve“, prije svega Židovi, „sovjetski“ Poljaci i Ukrajinci koji su ranije uživali Staljinovu podršku. Prema mišljenju diplomatske službe, već su godinama upravo na nacionalnoj osnovi poduzimani pokušaji udara prema spomenutoj grupi odanoj Moskvi.⁸⁴

Prevladavajuće mišljenje o Židovima kao srži grupe „uvezene iz SSSR-a“ simbolizirali su prije svega vrhovni državni funkcionari iz staljinističkog razdoblja, poput nekadašnjeg ministra industrije Hilarija Minca, Jakuba Bermmana koji je bio nadležan za aparat sigurnosti te Romana Zambrowskoga, neformalnog vođe „pulavske grupe“ tijekom pedesetih i šezdesetih. Političari u Beogradu opterećivali su ih odgovornošću za staljinističke represije prema predstavnicima Zemaljske armije, kao i prema onim komunistima koji su se navodno opredjeljivali za značajnu državnu autonomiju. Smatralo se da su spomenuti funkcionari židovskog podrijetla bili s pravom lišeni funkcija nakon prijeloma u listopadu 1956. godine. Međutim, PURP nije izvršio obračun s tom „dogmatskom grupom“ sve do 1964. kada je na IV. kongresu Roman Zambrowski isključen iz partijskih redova. Političari u Jugoslaviji smatrali su da je upravo vođa „pulavske grupe“ uživao popularnost među intelektualcima te je forsirao osobe židovskog podrijetla na račun Poljaka. Navođeni su, po mišljenju diplomata iz SFRJ, općeprihutni stavovi da je tek antižidovska kampanja 1967-1968. godine, a formalno V. kongres PURP-a u studenom 1968. doveo do konačnog obračuna s tom grupom i omogućio postavljanje Poljaka na vodeće pozicije u državnom aparatu.⁸⁵

U gore navedenim mišljenjima vide se skoro doslovce ponavljane tvrdnje koje je iznio Władysław Gomułka u svom govoru 26. ožujka 1968. na sastanku s prvim sekretarima vojvodskih komiteta PURP-a. Iako su još potkraj pedesetih jugoslavenski političari s odobravanjem gledali na pulavsku grupu, godinama nisu primijetili ili nisu pridavali pozornost jednom vrlo važnom čimbeniku, naime „ideološkom preobražaju“ ljudi poput

83 *Isto.*

84 *Isto.*

85 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 88, Informacija Ambasade SFRJ u Varšavi, 16. jula 1969. godine, *Koreni i razvoj nekih osnovnih društveno-političkih pojava u Poljskoj.*

Zambrowskoga, obično vezanih uz „pulavsku“ frakciju. Kao što pokazuju istraživanja Mirosława Szumiła, vidjevši ozračje u društvu, „pulavska grupa“ pozivala se na „liberalizaciju režima“ te proširenje „granica suvereniteta“ prema SSSR-u. Dapače, što bi se moglo činiti bitnim iz jugoslavenske perspektive, spomenuti ljudi ukazivali su na radničko samoupravljanje – bez izravnog spominjanja Jugoslavije – kao poželjan način privređivanja. Dio pripadnika te „reformističke“ frakcije, poput Artura Starewicza,⁸⁶ bio je izložen kritici još krajem pedesetih, s obzirom na prisne odnose s jugoslavenskim diplomatima. Drugi pripadnik ove grupe, Jerzy Morawski, 1959. je opozvan iz vrhova PURP-a između ostalog i zbog protivljenja kritiziranju Jugoslavije.⁸⁷ Jugoslavenski su promatrači – diplomati akreditirani u Varšavi te partijski funkcionari u Komisiji za međunarodne odnose CK SKJ – za događaje u Poljskoj krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina tvrdili da je sljedbenike Zambrowskoga, usprkos razlikama, povezivala odbojnost prema svim pojavama patriotizma i nacionalizma dok su kao karakterističnu crtu te grupe vidjeli veličanje uloge SSSR-a u „oslobađanju Poljske“ te njezin „snažan etnički karakter“. Iako su tadašnji političari i diplomati primijetili očitu stvar – da su Židovi ustvari postali žrtveni jarci unutarpartijskih igara, a sam antisemitizam nije nailazio na odobravanje u SKJ – ipak začuđuje razumijevanje antižidovske kampanje Gomulłkine ekipe.⁸⁸

Vidi se da je stereotip „židokomunizma“⁸⁹ – kojim se ponajviše služila frakcija predvođena Mieczysławom Moczarom – bio primljen zdravo za gotovo. Vrijedi navesti tvrdnje tadašnjeg jugoslavenskog otpravnika poslova Dušana Kljajića, koji je uvjeravao nadležne u DSIP-u da su u vrijeme staljinizma Židovi marginalizirali „domaće progresivne snage“, prije svega u službi sigurnosti te ministarstvu unutarnjih poslova. Kao interesantan podatak, koji baš ne govori o najboljem razumijevanju prilika u PURP-u, može se navesti Kljajićevo priopćenje u kojem je u redove progresivnih snaga svrstao osobe poput Stefana Jędrychowskog,⁹⁰ Eugeniusza Szyra⁹¹ i Piotra Jaroszewicza,⁹² čiji je utjecaj po mišljenju otpravnika poslova bio u padu. S druge strane, Kljajić je s entuzijazmom izvještavao o sve većem utjecaju mladih u partijskom aparatu. Radilo se u stvari

86 Artur Starewicz (1917-2014), inženjer, rat proveo u SSSR-u, član CK PURP (1959-1971), pedesetih i šezdesetih godina zadužen za pitanja propagande i štampe, veleposlanik NRP u Velikoj Britaniji (1971-1978). Mołdawa, *Ludzie władzy*, 425.

87 Szumiło, *Roman Zambrowski*, 330-331, 410-411, 457-459, 465-466.

88 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 85, *Neka zapažanja o unutrašnjoj situaciji u NR Poljskoj*, V 1968.

89 Eisler, *Rok 1968 w Polsce*, 98-101.

90 Stefan Jędrychowski (1910-1996), pravnik i ekonomist, član CK PPR/PURP (1945-1975) i Politbiroa (1956-1971), u partijskom aparatu zadužen za pitanja gospodarstva i centralnog planiranja, šef Komisije planiranja (1956-1968), na čelu ministarstva vanjskih poslova (1968-1971), ministar financija (1971-1974). Mołdawa, *Ludzie władzy*, 365.

91 Eugeniusz Szyr (1915-2000), ekonomist, prije rata aktivist KPP i KP Francuske, španjolski borac, član CK PURP (1948-1981), član Politbiroa (1964-1968), od četrdesetih godina zadužen u državnom aparatu za pitanja gospodarstva, industrije i centralnog planiranja. Mołdawa, *Ludzie władzy*, 431.

92 Piotr Jaroszewicz (1909-1991), učitelj, član CK PPR/PURP (1948-1980), član Politbiroa (1970-1980), premijer (1970-1980). Mołdawa, *Ludzie władzy*, 364.

o grupi tehnochrata, već spomenutih oportunističkih koji su malo poslije radi vlastitog položaja na ključnim funkcijama u PURP-u postali glavni zagovornici u ekipi Edwarda Giereka.⁹³ Primijećena je, ranije zanemarena, značajna aktivnost i utjecaj na tok događaja 1968. godine frakcije „partizana“, koja je s pravom bila promatrana u Veleposlanstvu u Varšavi kao jedna od tri vodeće frakcije. U partijskim dokumentima prevladavao je uvjerenje da su pristalice Moczara dobili na popularnosti pomoću podrške koju su 1956. pružili Gomułki. U Jugoslaviji je kao glavna crta ove frakcije promatrana afirmacija povijesti Poljske te veličanje pokreta antinjemačkog otpora 1939-1945, uključujući i nekomunistički. Diplomati akreditirani u Varšavi bili su svjesni da je glavno utočište ove grupacije u vojsci, Službi sigurnosti i boračkom savezu (ZBOWiD). U Beogradu se poljsko udruženje ratnih veterana promatralo kao sjedinjenu i snažnu organizaciju koja je preko isticanja patriotizma, povijesti zemlje te ideološkog sadržaja u odgoju mladih pružala bitnu mogućnost utjecaja na društvene odnose. Programski sadržaj „partizana“ u pogledu geopolitičkog položaja NR Poljske definiran je polovicom 1969. kao „savez ravnopravnih partnera a ne agenata“, što je podrazumijevalo Moczarovu svijest o „neraskidivom savezu“ s Moskvom uz težnju ka proširenju „granica suvereniteta“. U gore navedenim konstatacijama, nastalima u partijskim krugovima SKJ pod utjecajem analiza veleposlanstva u prijestolnici Poljske, začuđuje fascinacija ličnošću M. Moczara. Vjerojatno je i sama činjenica isticanja „poljske problematike“ vezana s nadama da bi prisustvo političara naklonjenih emancipaciji moglo u bližoj ili daljnjoj budućnosti pridonijeti povećanju suvereniteta Varšave u odnosu na Moskvu. Ključnu činjenicu u pogledu ne baš najtočnijih gledišta diplomata čini konstatacija u kojoj su jugoslavenski diplomati priznavali da je njihovo znanje o faktičkim utjecaju „partizana“ bilo ograničeno zbog „kuloarskog djelovanja“ Moczarove grupe. U partijskim izvorima iz svibnja 1968. – u većoj mjeri usredotočenim na praćenju konkretnog djelovanja frakcije „partizana“ – zaključivano je da Moczarove pristalice nisu bili zainteresirani za preuzimanje vlasti. Priznavali su Gomułki položaj sve dok su javne osobe židovskog podrijetla osuđivali zbog svih mogućih tadašnjih problema. Antisemitizam i protivljenje izraelskoj politici 1967. omogućili su toj grupaciji pridobivanje značajne pozicije u Partiji te zadobivanje popularnosti u društvu. Kao paradoks je promatrana činjenica da su „partizani“ s jedne strane isticali nacionalistički obojene parole, dok su s druge podržali sudjelovanje Poljske u agresiji na Čehoslovačku u kolovozu 1968. godine. Pomno prateći unutarnja zbivanja, diplomati su došli i do podataka da su se, nakon invazije na južnog susjeda i proglašenja doktrine ograničenog suvereniteta na V. kongresu PURP-a 11-16. studenog 1968. godine, Moczarove pristalice povukli u sjenu političkog života. Takav potez, kao i sudjelovanje u Operaciji Dunav, protumačen je sviješću o geopolitičkom položaju Poljske, koja se u tom trenutku morala snažno oslanjati na podršku Kremļa u vezi svojih nastojanja za priznavanje zapadne granice zemlje. Gomułka, koji

93 AJ, 507 CK SKJ Komisija za međunarodne odnose i veze, IX, 101/II-87, 9. jula 1969 *Informacija Ambasade SFRJ u Varšavi „Fluktuacija sastava vrhunskih partijskih i političkih foruma kao elemenat političkih kretanja u Poljskoj posle 1948. godine“.*

je usprkos rezervama Beograda promatran kao čovjek snažnih patriotskih osjećaja, bio je doduše jedan od inicijatora „doktrine ograničenog suvereniteta“. Plašio se naime da bi slobodarske struje poput one koja je izbila tijekom Praškog proljeća mogle ugroziti njegovu poziciju. S druge strane, tretirao je već spomenuti problem dogovora sa Zapadnom Njemačkom, a podrška SSSR-a i drugih zemalja Istočnog bloka percipirana je kao bitan čimbenik u nastojanjima radi rješenja ovog vitalnog problema.⁹⁴ Peti kongres PURP-a smatran je u SKJ kao manifestacija jedinstva i afirmacija dotadašnje partijske politike, o čemu je svjedočilo prije svega njegovo isticanje i slabljenje potencijalnih protukandidata poput Moczara i Giereka. Vrijedi napomenuti da je ovaj partijski skup iz polovice studenog 1968. bio promatran kao tendencija prema konsolidaciji dotadašnjih partijskih struktura uz potpunu podršku imperijalnim aktivnostima Kremlja, tipična u ono vrijeme u cijelom lageru.⁹⁵

U vezi neskrivenog odobravanja samog Moczara vrijedilo bi spomenuti da su u njegovim potezima, naime u oslanjanju na grupe veterana, Jugoslaveni vidjeli sličnosti s partizanskom tradicijom i isticanjem narodnooslobodilačke borbe. Slično dijelju tadašnjeg poljskog društva, jugoslavenski diplomati nisu obraćali pozornost na primitivne parole „partizana“ poput osuđivanja „antipoljskih“ filmova ili knjiga u kojima se kritički preispitivala suvremena povijest zemlje. Sam čin tobožnjeg isticanja nacionalizma gledan je kao protuteža sovjetskoj propagandi. Poljski povjesničar Krzysztof Lesiakowski ukazivao je u Moczarevoj biografiji na njegove neizravne fascinacije Jugoslavijom. Uvlačenje ljudi koji su bili članovi patriotske, nekomunističke Zemaljske armije ili Poljskih oružanih snaga na Zapadu u veteranski borački savez ZBOWiD trebalo je ojačati društveno odobravanje za djelovanje frakcije „partizana“.⁹⁶ Kao interesantan zaključak može se smatrati činjenica da je po pitanju potencijalnih prilika za slabljenje veza Poljske s istočnoblokovskim strukturama s odobravanje gledano na partizane, dok su potpuno suprotna mišljenja iskazivana prema pulavskoj grupi. Iako su svoju popularnost pristalice Zambrowskoga u velikoj mjeri dobili zahvaljujući lojalnosti prema Staljinu, poslije prijeloma u listopadu 1956. godine veliki broj tih ljudi bio je za proširenje „granica suvereniteta“.

Valja zaključiti da su promjene izvršene u državnom i partijskom aparatu 1968. godine funkcionari SKJ smatrali površnim i da one nisu nagovještavale preobražaj režima. Te tvrdnje, iznošene u partijsko-diplomatskoj dokumentaciji onoga razdoblja, odnosile su se prije svega na gospodarska pitanja koja su promatrana kao najslabija točka političko-društvene stvarnosti NR Poljske. U tom se kontekstu vrijedi osloniti na zaključke povjesničara Jerzyja Eislera koji je ukazao da je razdoblje 1966-1970. obilježilo

94 Prażmowska, *Władysław Gomułka*, 225-230; Eisler, *Siedmiu uspaniałych*, 232-233.

95 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 86, 10. XII. 1968. Beograd, *Informacija o V kongresu PURP (izradili I Odeljenje DSIP, Odeljenje za međunarodne veze CK SKJ na osnovi informacija iz ambasade u Varšavi)*.

96 Krzysztof Lesiakowski, *Mieczysław Moczar „Mietek“*. *Biografia polityczna*, Warszawa 1998, 277-284, 288.

najslabiji porast plaća u cijelom lageru te izuzetno nizak poljoprivredni rast s obzirom na kapacitete Poljske. Nestašice mesa i niska razina stambene izgradnje bili su dokazi nesposobnosti. Za program „selektivnog razvoja industrije“ odgovarao je Bolesław Jaszczuk,⁹⁷ bivši veleposlanik u Moskvi. Njegov je program bio namijenjen onim oblastima industrije koje su najbrže davale profite (elektronika, elektrotehnika i kemijska industrija) te jačanju izvoza i „motivacijskih rješenja“ u plaćanju. Takav način ulaganja zahtijevao je smanjenje novca predodređenog za brodogradilišta, rudnike i željezare.⁹⁸

U Jugoslaviji je krajem šezdesetih uočena sve jača uloga treće grupacije, osim „partizanske“ i pristalica Gomułke. Bila je to „šleska frakcija“ u partijskom aparatu, predvođena Edwardom Gierekom. Iako su njegovi planovi reformi na ekonomskom polju prihvaćani s pozornošću, Gierek nije uživao ugled u Jugoslaviji. Primijećena je i pojava sve većeg oportunitizma, koji je bio izazvan dolaskom ljudi koji su zauzeli mjesta opozvanih funkcionara židovskog podrijetla. Porast konformizma jačao je samo rezerve u diplomatskom predstavništvu SFRJ u Varšavi, u vezi s mogućnošću ujedinjenja „progresivnih snaga“, a sve promjene bile su ovisne o eventualnom preobražaju sovjetske politike.⁹⁹

Partijske i diplomatske analize unutarnje situacije u Poljskoj i posljedice Ožujka 1968. u Beogradu su se smatrale vrlo važnima za njezine ciljeve u politici prema NR Poljskoj, kao i prema cijelom Istočnom bloku. Kao štetni za međunarodnu poziciju Varšave, u dokumentima DSIP-a i SKJ označeni su antisemitski i antiintelektualni potezi vlasti, kao i društveni konflikt koji je državni vrh svjesno izazvao. Sukobe unutar PURP-a promatralo se kao sudar „progresivnih snaga“, koje su uobličavali „partizani“, s „konzervativnim“ snagama, oličenima u pulavskoj frakciji. Tvrđilo se da jugoslavenska odvojenost od lagera nije išla na ruku pulavskoj grupi, poistovjećivanju sa sljedbenicima staljinizma.¹⁰⁰ U svjetlu izloženih analiza vidi se da političari, koji su u službenim krugovima odgovorni za kreiranje vanjske politike, nikada nisu „oprostili“ ljudima koji su nekad bili pristalice staljinizma te se na toj osnovi formuliralo pogrešne zaključke, naročito spram Moczarovih pristalica. Iako su pojedini nekadašnji podupiratelji politike Bolesława Bieruta prošli političku metamorfozu, u Beogradu su ih smatrali „konzervativcima“, što je navodno trebalo svjedočiti o njihovoj krajnjoj poslušnosti prema Kremlju te odricanju od poljske samobitnosti. S druge strane, pojam „progresivan“ bio je namijenjen onima koji su navodno težili slabljenju veza s istočnim susjedom te naglašavanju poljskih interesa.

97 Bolesław Jaszczuk (1913-1990), inženjer, član CK PURP (1959-1971), član Politbira (1968-1970). Vršio je razne funkcije u državnom aparatu vezane uz gospodarstvo, industriju i centralno planiranje, veleposlanik u Moskvi (1959-1963). Mołdawa, *Ludzie władzy*, 365.

98 Jerzy Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012, 52-55.

99 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 88, Informacija Ambasade SFRJ u Varšavi, 16. jula 1969. godine, *Koreni i razvoj nekih osnovnih društveno-političkih pojava u Poljskoj; Isto*, dokument 91, septembar 1970, *Informacija o političko-društvenim kretanjima u Poljskoj*.

100 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 83, Odeljenje za međunarodne veze CK SKJ, 15. IV. 1968, *Informacija o nekim aspektima situacije u Poljskoj*.

Među najznačajnijim grupacijama na prijelomu 1960-ih i 1970-ih godina navođene su prije svega pristalice Gomulke, čiji su suparnici, iako po mišljenju Jugoslavena još uvijek nedovoljno jaki, bili „tehnokrati“ predvođeni Edwardom Gierekom.¹⁰¹ Među Gierkovim pristalicama navođeni su Strzelecki i Jan Szydłak¹⁰² dok je Piotr Jaroszewicz pogrešno svrstan među pristalice Gomulke. U dokumentima iz druge polovice 1970. godine, pripremljenima još prije radničkog bunta koji je doveo do smjene vlasti zabilježeno je da je značaj „tehnokrata“ stalno jačao.¹⁰³

Prema Gomulkinu padu

Prema opservacijama jugoslavenskih diplomata na pragu 1970-ih godina dvije najjače spomenute grupe, šleska frakcija predvođena Gierekom i pristalice Gomulke, natjecale su se za podršku Kremlja, u čemu su obje strane iskazivale veliku odanost KPSS. Ovaj unutarpartijski sukob promatran je u Beogradu kao izraz osobnih netrpeljivosti, a ne drugačijih vizija razvoja zemlje. Treba ipak dodati da je uz to došlo i do promjene u pogledu ocjena Giereka. U dokumentima se navodilo da je budući prvi sekretar PURP-a iskazivao vještinu po pitanju privređivanja i puno je bolje poznao ekonomsku politiku od Gomulke, dok je u korist Gomulke išlo njegovo diplomatsko iskustvo, neophodno za konačno rješenje pitanja zapadne granice Poljske. Zanimljiv je zaključak iz navedenog dokumenta Komisije za međunarodne odnose i veze CK SKJ, u kojem je iznesena konstatacija da će konačni sporazum Varšave i Bonna omogućiti i pokrenuti značajne promjene unutar Partije. Predviđalo se naime da poslušnost Moskvi neće biti više održiva, a snagu će sve više pridobivati „progressivne snage“ odlučne u reformi anarhskog centralističkog oblika države po sovjetskom uzoru.¹⁰⁴

Włodzimirz Sokorski, tadašnji šef Radio-komiteta, predstavljao je Gomulku u razgovoru s veleposlanikom SFRJ Arsom Milatovićem.¹⁰⁵ Prema njegovim riječima, Gomulka je cijele dana provodio u svom uredu i namjeravao je potpuno kontrolirati cjelokupno djelovanje poljske partije. Čvrsto je držao ministarstvo unutarnjih poslova, u kojem je uspio neutralizirati Moczara, kao i vojsku, u kojoj je na bočni kolosijek stavio Spychalskoga. Kolerično Gomulkino ponašanje moglo se uočiti u izravnim

101 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 88, Ambasada SFRJ u Poljskoj 16. jula 1969. godine, *Koreni i razvoj nekih osnovnih društveno-političkih pojava u Poljskoj*.

102 Jan Szydłak (1925-1997), radnik, član CK PURP (1964-1980), član Politbira (1970-1980).

103 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 91, septembar 1970, *Političko-društvena kretanja u Poljskoj*.

104 *Isto*.

105 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze Poljska CK SKJ, IX, 101/I, dokument 268, Ambasada SFRJ Varšava, *Zabeleška iz privatnog razgovora A. Milatovića, ambasadora, sa ministrom Sokorskim (kandidatom CK), predsednikom Komiteta RTV Poljske, jula 1970. godine u Varšavi, o načinu Gomulkinu rada i stanju u poljskom partijskom rukovodstvu*.

ingerencijama u sadržaj informativnih programa na televiziji čime je, prema mišljenju nenaklonjenog mu Sokorskoga, sam sebe vodio prema izolaciji.¹⁰⁶

Što je najvažnije, u partijskim krugovima zaduženima za diplomaciju, u Jugoslaviji je ocjenjivano da su sve najutjecajnije grupe u Poljskoj, dakle i pristalice Gomulke, i „tehnokrati“ i „partizani“ imali konkretan odnos prema SFRJ. U pamćenju je prije svega ostala činjenica da je Gomulka bio zatvoren u doba staljinizma zbog tadašnje politike konsolidacije režima u lageru koja se očitovala i u suzbijanja „titoizma“. Naglašena je i činjenica da 1960. na konferenciji komunističkih i radničkih partija u Moskvi, kada je Titova politika osuđena kao „revizionizam“, Gomulka nije bio sklon formuliranju oštrih optužbi na račun jugoslavenske politike. U Savezu komunista Jugoslavije s razumijevanjem se pristupalo Gomulkinim izjavama s kraja šezdesetih u kojima se omalovažavala ideološka podloga Titove politike. Prema ocjenama formuliranima u SKJ, poštovanje prema Jugoslaviji izražavali su „partizani“, uvažavajući udio komunističkog otpora protiv okupatora i kolaboranata na Balkanskom poluotoku 1941-1945. Prema toj idealističkoj viziji prisutnoj u Beogradu, Titovo protivljenje Staljinu 1948. i nezavisan put zemlje u vanjskoj politici nailazili su na divljenje među Moczarovim pristalicama. S druge strane, diplomati iz SFRJ bili su svjesni da su mnoga unutarnja rješenja u Jugoslaviji, poput decentralizacije ekonomije i ideje radničkog samoupravljanja, tretirane u redovima nacionalističke struje PURP-a jednoznačno negativno. Na koncu vrijedi spomenuti da se najmanje znalo o odnosu „šleske grupacije“ prema Jugoslaviji.¹⁰⁷

U partijsko-diplomatskoj dokumentaciji iz 1969. proizlazi da je u CK SKJ s pesimizmom gledano na mogućnost skorog odmrzavanja odnosa izazvanih sudjelovanjem Poljske u agresiji na Čehoslovačku. Posljedice Brežnjevljeve doktrine, za koju se zalagao i Gomulka, odražavale su se na potpuno slijeđenje politike Moskve prema Jugoslaviji. Doktrina ograničenog suvereniteta poticala je procese konsolidacije lagera, forsiranog ideološkog purizma, koji je svako odstupanje od usko određenih principa tretirao kao „revizionizam“. U SFRJ je smatrano da su se poljski komunisti plašili kako bi primjer Jugoslavije kao nezavisne države mogao naići na simpatije u poljskom društvu, što bi u situaciji „odvojenosti partije od masa“ moglo ugroziti poziciju i značenje PURP-a.¹⁰⁸

Događaji u prosincu 1970. godine,¹⁰⁹ masovni protesti u gradovima na poljskoj obali u kojima su poginule desetine ljudi i čiji je krvavi ishod doveo do Gomulkinе smjene, šokirale su jugoslavenske političare. Veleposlanik Vlado Maleski s omalovažavanjem je govorio o nesposobnosti PURP-a, koji – pozivajući se na legitimitet radničke klase – godinama nije znao zadovoljiti interese ove grupe, dapače suzbijao je njihova nastojanja za pristojnim uvjetima života. Maleski je uvjeravao kako je ishod radničkih protesta

106 *Isto.*

107 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 88, kutija 10, Ambasada SFRJ u Poljskoj 16. jula 1969. godine, *Koreni i razvoj nekih osnovnih društveno-političkih pojava u Poljskoj.*

108 *Isto.*

109 Više o tome vidi: Eisler, *Grudzień 1970.*

doveo do diskreditacije Gomułke i njegove neefikasne politike.¹¹⁰ Radio-televizija Beograd govorila je kako je „ovo prvi put da u jednoj socijalističkoj zemlji marksistička teorija iziđe iz korica udžbenika na ulice gradova“.¹¹¹

Zaključak

Jugoslavenski su diplomati u Varšavi pomno pratili zbivanja u Poljskoj između 1956. i 1970. godine. Frakcijske podjele u PURP-u činile su jednu od glavnih točaka na osnovu kojih su određivane ne samo ocjene o unutarnjoj situaciji u Poljskoj, nego i mogućnosti oblikovanja međusobnih jugoslavensko-poljskih odnosa. Najveće nepovjerenje izražavano je prema onim komunistima koji su u vrijeme staljinizma, a prije svega u doba konflikta Jugoslavije sa SSSR-om i cijelim sovjetskim lagerom, bili prisutni na vrhovnim položajima u državi. Usprkos velikoj pažnji pridavanoj unutarnjem stanju u Poljskoj ujedinjenoj radničkoj partiji i brojnim razgovorima koje su vodili diplomati u Varšavi, vrlo su često pogrešne ocjene bile izazvane primjenom jugoslavenskih prilika poput partizanskog mita ili nepovjerenja prema Kremlju, odnosno megalomanskim isticanjem vlastite samobitnosti na poljsku stvarnost.

Vrijedi napomenuti da su u Komisiji za međunarodne odnose i veze CK SKJ formulirane analize u kojima političke prilike nisu bile odvojene od društvenih. Velika pažnja posvećivana je i društvenim čimbenicima koji su bitno obogaćivali poljsku svakodnevicu, poput Crkve, kulturnih fenomena, aktivnosti intelektualnih krugova te društvenih nemira. U vezi tih pojava, u Jugoslaviji se omalovažavalo djelovanje poljskih komunista koji s jedne strane nisu bili sposobni stupiti u dijalog s intelektualcima, a prema Crkvi su zauzimali defanzivnu poziciju, plašeći se njezinog društvenog ugleda kao i stalnog pritiska SSSR-a, koji je često s nepovjerenjem gledao na poteze poljskih vlasti.

Upravo je sovjetski faktor u poljskim unutarnjim zbivanjima smatran ključnim za razmatranje prilika u NR Poljskoj. Iako se Gomułku po mnogo čemu smatralo čovjekom koji je vodio računa o poljskim interesima, radio na sigurnosti zemlje u tadašnjim europskim prilikama i ulagao mnogo truda radi konačnog pronalaženja rješenja u vezi priznavanja zapadne poljske granice, s vremenom su dominirale sve kritičnije ocjene o njegovom konformizmu i poduzimanju poteza poput sve snažnije konsolidacije lager-skih struktura oličenih u Brežnjevljevoj doktrini, proglašenoj na V. kongresu PURP-a.

110 AJ, 507 Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ, IX, 101/II, dokument 93, 25. XII. 1970. *Informacija o nedavnim događajima u NR Poljskoj*; Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DAMSP RS), Politički arhiv, Poljska, 1970. godina, f. 151, Maleski Varšava, 26.XII.1970 do DSIP, signatura 447691; *Isto*, f. 151, 17. XII. 1970. Maksić Varšava do DSIP, signatura 446601.

111 Velimir Popović, „Poljska između juče i sutra. Iz varšavskih zabeležaka“, *Međunarodna politika*, 16. II. 1971, broj 501, s. 7-8.

U vezi neprestanih trvenja unutar PURP-a, jugoslavenski diplomati primijetili su činjenicu na koju je ukazao politolog Roman Bäcker: da su okolnosti u kojima je vlast preuzeo Edward Gierek i način vođenja politike u njegovu vrijeme svjedočile o mehanizmima prisutnima u Središnjoj Aziji još u srednjem vijeku. Radilo se naime o držanju kontrole kroz podržavanje konkretnih frakcija unutar jedne strukture – u ovom slučaju PURP-a – te širenje podjela.¹¹²

SUMMARY

Political processes in Poland between 1956 and 1970 as seen by the League of Communists of Yugoslavia

Following Stalin's death in March 1953, Soviet dignitaries in the Kremlin created mechanisms which helped them maintain supremacy over Eastern Bloc countries without directly interfering in them. The years between 1956 and 1970, when Władysław Gomułka was holding power in Poland as the First Secretary of the Polish United Workers' Party, were marked by turbulent events in the country's political life. One of the most important issues was the struggle for dominance over the Polish United Workers' Party in which several factions were involved.

Based on Yugoslav documents, it is apparent that the Ministry of Foreign Affairs in Belgrade and the Yugoslav diplomats in general approved of those factions in the late 1950s and the early 1960s which were calling for the "democratization" of Poland, for instance the "Puławian faction". That group was regarded as the reformist one, aiming to widen Polish autonomy in relation to Moscow. The second group that they assessed as "progressive" was the so-called "Partisan" faction led by Mieczysław Moczar. In their rhetoric, the "Partisans" emphasized Polish issues, while appealing to nationalist sentiments. On the other hand, Yugoslav politicians and diplomats treated groups such as the "Natolin faction" with suspicion, perceiving them as people who were not seeking legitimacy in Poland, but rather sought the Kremlin's support.

While Yugoslav representatives in Poland were following inner Polish affairs with caution, their assessments were very often wrong. Statements of the Yugoslav representatives identified two major Polish factions in the 1960s—the so called "homeland" and "foreign" groups. Such a view is an obvious example of the exaggerated trust among Yugoslav diplomats towards the rhetoric of that time and proves their uncritical attitude towards the claims of some Polish communists. Furthermore, the members of the Polish United Workers' Party that had Jewish origins were identified by Yugoslavs with the "foreign" faction and treated as the main supporters of the Soviet domination. Such a stance is also visible in documents from 1968, when antisemitic propaganda was carried out in Poland under the slogan of "Struggle with Zionism".

112 DAMSP RS, PA, Poljska, 1970. godina, f. 151, Maksić, Varšava 12. I. 1971. do DSIP, signatura 446602, *Informacija o nekim novim momentima u vezi decembarških događaja u Poljskoj*; Isto, Maksić do DSIP, Varšava 21. XII. 1970, signatura 446754, *Promene u poljskom vrhu – prva zapažanja*. O ulozi Moskve u politici PURP vidi: Roman Bäcker, *Evolucja niesuwerenności PRL. Typy podległości kraju podporządkowanego wobec totalitarnej metropolii*, u: K. Rokicki, S. Stępiak (ur), *W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, Warszawa 2009, s. 51-52.

The widely-present anti-communism within Polish society, a strong pro-Western intelligentsia that was rather reluctant towards Gomułka's policies, as well as the strong position of the Catholic Church were all perceived by Belgrade to be the most serious problems that Polish authorities had never been able to resolve. Yugoslav politicians and diplomats were aware that a decline of Gomułka's obedience towards Moscow was impossible. They found the final confirmation of the Polish-German border to be the primary Polish guiding principle, and they understood the perceived loyalty of the First Secretary of the Polish United Workers' Party towards the USSR to be a putative guarantor of Polish territorial integrity.

On the other hand, Yugoslav politicians condemned Gomułka's attitude towards the Prague Spring, the Polish involvement in the Warsaw Pact's aggression on Czechoslovakia, as well as the Polish impact on the creation and development of the Brezhnev Doctrine. A confirmation of the negative stance towards Gomułka's policies can be found in internal statements referring to the Polish December of 1970 when mass workers' protests took place at the Polish seaside. While Yugoslav diplomats and politicians approved of the workers' demands, treating them as a sign of "maturity of the working class," they considered the Polish state's suppression to be a proof of their inability to tackle social problems. The Yugoslavs condemned the brutal crackdown that caused many casualties among protesters.

Keywords: communism, Poland, Party, factions, antisemitism, divisions, Władysław Gomułka, PUPP, Yugoslavia